

הערות למצוות תוכחה

הרב יונתן מאלי

- א. תוכחה בתורה בגמרא וברמב"ם.
- ב. חומרתה של מצוות תוכחה.
- ג. פרטים במצווה.
- ד. האם בימינו יש דין תוכחה.
- ה. האם יש לקיים מצוות תוכחה כשברור שהדברים לא יתקבלו?
- ו. האם יש בזמננו ציבור או יחידים שאנו פטורים מלהוכיחם?
- ז. האם מוכיח חוטא יכול להוכיח?
- ח. חשיבות קבלת התוכחה.

א. תוכחה בתורה בגמרא וברמב"ם

נאמר בתורה:¹

לֹא־תִשְׁנֵא אֶת־אָחִיךָ בְּלִבְכֶךָ הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת־עַמִּיתְךָ וְלֹא־תִשָּׂא עָלָיו חֶטְא :

ובגמרא:²

מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו?

שנאמר: הוכח תוכיח,

הוכיחו ולא קבל, מנין שיחזור ויוכיחנו? תלמוד לומר: תוכיח, מכל מקום;

יכול אפי' משתנים פניו? ת"ל: לא תשא עליו חטא.

ובהמשך הגמרא:

1 ויקרא יט יז.

2 ערכין טז ע"ב.

עד היכן תוכחה? רב אמר: עד הכאה, ושמואל אמר: עד קללה, ורבי יוחנן אמר: עד נזיפה.

כתנאי, רבי אליעזר אומר: עד הכאה, רבי יהושע אומר: עד קללה, בן עזאי אומר: עד נזיפה.

ובמסכת בבא מציעא³:

אמר ליה ההוא מדרבנן לרבא: ואימא הוכח - חדא זימנא, תוכיח - תרי זמני? -

אמר ליה: הוכח - אפילו מאה פעמים משמע,

תוכיח - אין לי אלא הרב לתלמיד, תלמיד לרב מנין -

תלמוד לומר הוכח תוכיח, מכל מקום.

ובמסכת שבת⁴:

אמר רב עמרם בריה דרבי שמעון בר אבא אמר רבי שמעון בר אבא אמר רבי חנינא: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה, שנאמר⁵: "היו שריה כאילים לא מצאו מרעה".

מה איל זה ראשו של זה בצד זנבו של זה - אף ישראל שבאותו הדור, כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה.

ובספר המצוות לרמב"ם⁶:

שצונו להוכיח החוטא, או מי שירצה לחטוא, ולמנוע אותו ממנו במאמר ותוכחה.

ואין ראוי לנו שיאמר אחד ממנו: אני לא אחטא, ואם יחטא זולתי מה לי! דינו עם אלהיו! זה הפך התורה. אבל אנחנו מצווים שלא נמרה ולא נעזוב זולתנו מאומתנו שימרה!

ואם השתדל להמרות, חייבים אנו להוכיחו ולהשיבו ואף על פי שלא יצא עליו עדות יחייב עליו דין. והוא אמרו יתעלה (קדושים יט) "הוכח תוכיח את עמיתך".

3 דף לא ע"א.

4 קיט ע"ב.

5 איכה א ו.

6 מצוות עשה רה.

ונכנס בציווי הזה שנאשים קצתנו לקצתנו כשיחטא איש ממנו לאיש ולא נטור לו ונחשוב לו עוון אבל נצטוונו להוכיחו במאמר עד שלא ישאר דבר בנפש.

ולשון ספרא: מגין אם הוכחתו אפילו ארבעה וחמשה פעמים, חזור והוכיח?

תלמוד לומר "הוכח תוכיח".

יכול אפילו את מוכיחו ופניו משתנות? תלמוד לומר "ולא תשא עליו חטא". וכבר בארו החכמים שחיוב מצווה זו על כל אדם ואפילו הפחות לנכבד הוא חייב להוכיחו. ואפילו קלל אותו ובזהו לא יסור מלהוכיחו עד שיכהו כמו שבארו מקבלי התורה ואמרו: (ערכין יו א) "עד הכאה". ויש למצווה זו תנאים ומשפטים התבארו במקומות מפורזים מן התלמוד.

וברמב"ם הלכות דעות פרק ו

הלכה ז: הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצווה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר: "הוכח תוכיח את עמיתך".

המוכיח את חברו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא, אם קיבל ממנו – מוטב, ואם לאו – יוכיחנו פעם שניה ושלישית, וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכהו החוטא ויאמר לו איני שומע.

וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעוון אלו כיוון שאפשר לו למחות בהם.

הלכה ח: המוכיח את חברו תחילה לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו שנאמר: "ולא תשא עליו חטא", כך אמרו חכמים: יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות? תלמוד לומר "ולא תשא עליו חטא"! , מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים, אף על פי שהמכלים את חברו אינו לוקה עליו, עוון גדול הוא, כך אמרו חכמים: המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא. לפיכך צריך אדם להיזהר שלא לבייש חברו ברבים בין קטן בין גדול, ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו.

במה דברים אמורים בדברים שבין אדם לחבירו, אבל בדברי שמיים אם לא חזר בו בסתר מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל. הלכה ט: מי שחטא עליו חברו ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו כלום מפני שהיה החוטא הדיוט ביותר, או שהייתה דעתו משובשת, ומחל לו בלבד ולא שטמו ולא הוכיחו הרי זו מדת חסידות לא הקפידה תורה אלא על המשטמה.

ב. עד היכן מגעת חומרתה של מצוות תוכחה

כך נאמר בגמרא במסכת שבת:⁷

אמר ליה רבי זירא לרבי סימון: יוכיח אדוני את אנשי החצר של ראש הגלות!

אמר ליה: לא מקבלים ממני תוכחה.

אמר ליה: אף על גב שאינם מקבלים תוכחה⁸ – תוכיח אותם, שהרי אמר רבי אחא ברבי חנינא: מעולם לא יצאה מדה טובה מפי הקדוש ברוך הוא וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה, דכתיב: "ויאמר ה' אליו עבר בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה וגו'".

אמר לו הקדוש ברוך הוא לגבריאל: לך ורשום על מצחן של צדיקים תיו של דיו, שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה. ועל מצחם של רשעים תיו של דם, כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה.

אמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו?

אמר לה: הללו צדיקים גמורים, והללו רשעים גמורים.

אמרה לפניו: ריבונו של עולם, היה בידם למחות ולא מיחו!

7 דף נה ע"ב.

8 תוספות מסכת שבת דף נה עמוד א

ואף על גב דלא מקבלי לוכחינהו מר – היינו היכא דספק אי מקבלי כדאמר בסמוך לפנייהם מי גלוי אבל היכא דודאי לא מקבלי הנח להם מוטב שיהו שוגגין ואל יהיו מזידין כדאמרינן בהמביא כדי יין (ביצה דף ל. ושם) ובפרק שואל (לקמן דף קמח:) גבי תוספת יוה"כ.

אמר לה: גלוי וידוע לפני, שאם מיחו בהם - לא יקבלו מהם.

אמרה לפניו: רבונו של עולם, אם לפניך גלוי - להם מי גלוי?

והיינו דכתיב זקן בחור ובתולה טף ונשים תהרגו למשחית ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו וממקדשי תחלו. וכתיב ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית.

תני רב יוסף: אל תקרי "מקדשי" אלא מקודשי - אלו בני אדם שקיימו את התורה כולה מאלף ועד תיו.

מהגמרא במסכת שבת המובאת לעיל אנו למדים את חומרתה של מצוות התוכחה ואת חזקה של הערבות ההדדית בישראל.

מהגמרא משמע, שהערבות ההדדית בישראל חזקה עד כדי כך, שבחברה שיש בה צדיקים ורשעים, הצדיקים יוצאים חייבים בדינם ונענשים תחילה לרשעים, אך ורק מפני שלא הוכיחו. וכמו כן, מדת הדין אינה "מבינה" את ההבדל בין הצדיקים לרשעים, מפאת העובדה שהצדיקים לא הוכיחו את הרשעים.

בסופו של דיון, שומע הקב"ה ומקבל את דבריה של מידת הדין!

ובגמרא בסנהדרין:⁹

עבדו של ינאי המלך הרג אדם.

אמר להם שמעון בן שטח לחכמים: תנו עיניכם בו, ונדוננו.

שלחו לינאי המלך: עבדך הרג אדם.

שלח ינאי המלך את העבד לבית הדין.

שלחו לינאי המלך: בא אתה גם כן לכאן, "והועד בבעליו", אמרה תורה:

יבא בעל השור ויעמוד על שורו.

בא ינאי המלך וישב בבית הדין.

אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי המלך! עמוד על רגליך ויעידו בך. ולא

לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר:

"ועמדו שני האנשים אשר להם הריב" וגו'. אמר ינאי המלך לשמעון בן

שטח: לא כשתאמר אתה, אלא כמה שיאמרו חבריך.

נפנה לימינו - כבשו פניהם בקרקע, נפנה לשמאלו - וכבשו פניהם בקרקע.

אמר להן שמעון בן שטח: בעלי מחשבות אתם, יבא בעל מחשבות ויפרע מכם.

מיד בא גבריאל וחבטן בקרקע, ומתו,

באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו.

אף כאן, העובדה שחכמים לא אמרו לינאי המלך: "עמוד על רגליך!" גרם לתוצאות קשות ביותר.

ובגמרא בגיטין במעשה של קמצא ובר קמצא, הואיל וחכמים לא מחו בבעל הסעודה – נתגלגל הדבר ונחרב בית המקדש.

ג. פרטים במצווה

מדברי הגמרא והרמב"ם עולים ההלכות הבאות:

1. חיוב חוזר ונשנה להוכיח, פעמים רבות.

2. חיוב עד כדי הכאה.¹⁰

ובספר החינוך כתב:¹¹

שחייב המוכיח להרבות תוכחותיו אל החוטא עד כדי שיהיה קרוב החוטא להכות את המוכיח.

1. חיוב כל אחד לכל אחד, אף התלמיד לרב¹², אף הפחות חשוב, לחשוב.

10 לדעת סמ"ג עשין יא הלכה כדעת רבי יוחנן – עד כדי נזיפה. ועיין שם שתמה מדוע לא פסק הרמב"ם כדעת רבי יוחנן שהלכה כמותו לגבי רב ושמואל.

וברמ"א סימן תרח סעיף ב פסק שחייב תוכחה הוא עד שיכנו או יקללנו כרב וכשמואל. המשנה ברורה [אות יא ובשער הציון אות יג] מכריע כדעת רבי יוחנן – עד נזיפה.

11 מצווה רלט. והסברה היא, שלא הגיוני שיגרום לו להכות ממש, כך המוכיח גורם לחוטא לעבור על עבירות חמורות נוספות.

מסתבר שהוא הדין לדעת "החינוך" ב"עד כדי קללה ונזיפה" – קרוב לכך.

אמנם, יש להעיר שלא מצאנו הערה זו ברי"ף רמב"ם סמ"ג, ונראה לומר שחלוקים על ספר החינוך. וכן מהוכחות הגמרא בערכין לגבי שאול, משמע שהכאה בפועל.

12 תוספות מסכת בבא בתרא דף י עמוד ב:

עליונים למטה ותחתונים למעלה – פירש ר"ח דאמרו הגאונים שקבלה בידם רב מפי רב דעולם הפוך היינו שראה שמואל דהוה יתיב קמיה דרב יהודה תלמידיה משום דמיחה בשמואל בפרק במה בהמה (שם דף נה). גבי ההיא איתתא דאתיא וצוחא קמיה דשמואל ולא אשגח בה אמר ליה רב יהודה: "לית ליה למר אוטם אזנו מזעקת דל" וגו'.

2. העונש החמור למתרגל ומעלים עינו ממצוות התוכחה¹³.

3. זהירות בכבוד חברו תוך כדי התוכחה.

ד. האם בזמננו קיימת מצוות תוכחה?

נאמר בגמרא:¹⁴

תניא, אמר רבי טרפון: תָּמָה אֲנִי אִם יֵשׁ בְּדוֹר הַזֶּה שֶׁמִּקְבֵּל תּוֹכְחָה, אִם אִמֵּר לוֹ טוֹל קִיסָם מִבֵּין עֵינֶיךָ, אִמֵּר לוֹ טוֹל קוֹרָה מִבֵּין עֵינֶיךָ.

אמר רבי אלעזר בן עזריה: תמיהני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח.

ואמר רבי יוחנן בן נורי: מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי, שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל וכל שכן שהוספתי בו אהבה, לקיים מה שנאמר: "אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך".

הרי"ף¹⁵ הביא גמרא זו ולאחריה הביא את מחלוקתם של רב שמואל ורבי יוחנן, וכן סוגיות נוספות [מאוחרות כרונולוגית] העוסקות בדיני תוכחה.

הרמב"ם לא הזכיר את דעתו של רבי אלעזר בן עזריה. וכן הרמ"א¹⁶ לא הזכיר גמרא זו.

משמע, שהרי"ף והרמב"ם סוברים שאין כוונת רבי טרפון ורבי אלעזר בן עזריה לשלול את מצוות התוכחה אלא כוונתם לסייג ולהזהיר על הסיכון בתוכחה שאינה מדויקת.

אמנם, ה"חפץ חיים", הרב קוק, וה"חזון איש" הביאו גמרא זו להלכה:.

13 וכן מצינו בעלי ובניו שמואל א פרקים ב ג, ובפרט ג' יג. וביהושע בן יהוצדק הכהן הגדול ובבניו זכריה פרק ג וסנהדרין צג ע"א.

ועיין רמב"ם הלכות תשובה פרק ד הלכה ג:

"הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו ממחה בידו, הואיל ובנו ברשותו אילו מיחה בו היה פורש ונמצא כמחטיאו, ובכלל עון זה כל שאפשר בידו למחות באחרים בין יחיד בין רבים ולא מיחה אלא יניחם בכישלונם".

14 ערכין טז ע"ב.

15 בבא מציעא יז ע"א בדפי הרי"ף.

16 סימן תרח סעיף ב.

כתב החפץ חיים בסוף ספרו "אהבת חסד" קונטרס לרבי יהונתן¹⁷ מוולין – מרגניתא טבא:

להשתדל בטובת חברו ולרדוף אחר השלום. להיזהר מלאו דלא תשנא ואף ברשע גמור יש איסור לדעת מהר"ם לובלין[שו"ת סימן יג] לשנאותו כל זמן שלא הוכיחו, ואין בדור הזה מי שיודע להוכיח. שמא אם היה לו מוכיח היה מקבל, וטבעו הרע גרם לו, וכמו שכתוב "ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" וכל שכן שאסור לקללו, רק יבקש רחמים עליו שיעזרהו הם יתברך על תשובה שלמה.

כתב הרב קוק:¹⁸

כל השנאות כולן דיניהם הם נאמרים רק במי שכבר ברי לנו שקיימנו בו מצוות תוכחה

וכאשר אין לנו בדור הזה ולא בכמה דורות שלפנינו, על פי עדות רבי עקיבא, מי שיודע להוכיח, על כן נפל פיתא בבירא¹⁹ וכל הלכות הנוטות לרוגז ושנאת אחים נעשות הן כפרשת בן סורר ומורה, עיר הנידחת ובית המנוגע, למאן דאמר: "לא היו ולא עתידין להיות ונכתבו משום דרוש וקבל שכר".

והשכר של הדרישה גדול הוא מאד, כי הוא המלח המעמיד צביון הטוב על ידי תגבורת שנאת הרע בכל ענפיה וכיון שהוא עשה באורח למודי את פעולתו איננו מניח בפועל לרשע משחית באמת להשתרש כלל ועיקר.

החזון איש כתב:²⁰

בהגהות מיימוניות פרק ו מהלכות דעות כתב דאין רשאים לשנאותו אלא לאחר שאינו מקבל תוכחה ובסוף סר אהבת חסד [חפץ חיים] כתב בשם הגר"י מוולין שמצווה לאהוב את הרשעים מהאי טעמא, והביא כן

17 לשון החפץ חיים בהקדמה לקונטרס זה:

מאת הגאון האמיתי הצדיק המפורסם בדור שלפנינו בין חכמי ישראל לגאון תפארת ישראל וקדוש ה' בהתמדת לימודו ובמעשיו הנוראים כבוד קדושת מורנו הרב רבי יהונתן זצ"ל מעיר לובטש הנקרא בפי כל רבי יהונתן וואלינער.

18 אגרות ראייה כרך א רסו.

19 נפלה הפת בבור – כלומר ביטוי לחוסר משמעות מעשית.

20 הלכות שחיטה ב כח.

מתשובת מהר"ם לובלין. כי אצלנו הוא קודם תוכחה שאין אנו יודעים להוכיח ודיינינו להו כאנוסים.

נראה לומר שלדעת האחרונים הללו, ההלכות הנוגעות לרוגז ושנאה אינן מצויות כיום²¹, אך מצוות תוכחה ודאי אינה יכולה להתבטל.

מצוות תוכחה עניינה - הערכות ההדדית והחובה לדאוג ולהתאמץ שכל אחד מישראל יעשה מצוות ולא יעשה עבירות.

מצווה זו תקבל את ביטויה באופן אחר. יתכן שעל ידי קירוב לבבות בשפה רכה, או על ידי שיתוף קהלים שונים במצוות המתאימות להם.

ודאי שגם בזמננו, האומר: "אני לא אחטא, ואם יחטא זולתי, מה לי!"; דינו עם אלהיו! - זהו היפך התורה²² והיפך מצוות תוכחה.

ה. האם יש לקיים מצוות תוכחה כשברור שהדברים לא יתקבלו?

מדברי התוספות²³ עולה שמצוות תוכחה היא כשיש סבירות שהדברים יתקבלו.

אם ברור שהדברים לא יתקבלו - אין מצווה להוכיח, ואדרבה יש לומר: "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין"²⁴.

אימרה זו "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" נכונה הן לאיסורי דרבנן והן לאיסורי תורה!²⁵

בנוסף אומרת הגמרא²⁶ ביבמות:

אמר רבי אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון: כשם שמצווה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצווה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע.

21 מדויק בדבריו של הרב קוק.

22 ה לשון הרמב"ם כמובא לעיל מספר המצוות.

23 שבת נה ע"א ד"ה "ואף על גב". הובאו לעיל הערה...

24 שבת קמח ע"ב.

25 דברי הגמרא שבת קמח ע"ב.

26 יבמות סה ע"ב.

רבי אבא אומר: חובה, שנאמר²⁷: "אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך".

הרמב"ם, אף הוא פסק כדברי התוספות. כך משמע מדברי הרמב"ם הלכות דעות שכתב שהמצווה היא להחזיר למוטב את חברו. וכן כתב שאם החבר דעתו משובשת ואינו שומע - אינו חייב להוכיחו.

וכן משמע בהלכות שביתת עשור²⁸

נשים שאוכלות ושותות עד שחשיכה והן אינן יודעות שמצווה להוסיף מחול על הקדש, אין ממחין בידן שלא יבואו לעשות בזדון, שהרי אי אפשר שיהיה שוטר בבית כל אחד ואחד להזהיר נשיו, והנח להן שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, וכן כל הדומה לזה.

וכן כתב בספר חסידים²⁹

"מי שיודע שלא יקבלו את דבריו - אין להוכיח".

אמנם, בספר יראים³⁰ חולק וסובר שיש להוכיח אדם העובר במזיד אף אם דבריו לא יתקבלו.

כך כתב ספר יראים:

ואם ברור לך, למוכיח, שלא יקבלו ממנו והם העוברים - שוגגים, טוב לו לשתוק כדאמרינן: "הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין".

27 משלי ט ח.

28 פרק א הלכה ז.

29 סימן תיג.

30 סימן רכג.

נימוקי יוסף [יבמות כא ע"ב בדפי הרי"ף] סובר שביחיד יש להוכיחו אף אם יודע שלא ישמע לו. לעומת זאת לרבים אין להוכיח אם יודע שלא ישמעו.

אמנם, גם רבים יש להוכיח פעם אחת על מנת להיות בטוחים שאינם שומעים, וכן כדי שלא יטענו שלא ידעו את האיסור וכיוצא בזה.

דברי האבני נזר המובאים בהמשך בהסבר תוכחה שאינה נשמעת, שייכים גם לשיטת הנימוקי יוסף לגבי יחיד.

ודווקא שוגגין³¹, אבל מזידין אף על פי שאתה מרבה עונשו שחטא בהתראה אין בכך כלום ועל זה נאמר: "הלעיטהו לרשע וימות" [ב"ק ס"ט א'] וכאשר פירשתי למעלה שחייב להוכיחו אפי' אינו מקבלו.³²

צריך עיון, מדוע לדעת ספר יראים יש מצווה להוכיחו ?

בשאלה זו הסתפק האבני נזר³³ ואלו דבריו:

על דבר האיש הבליעל, הגנב, החצוף, המפורסם ברשעו, את כל התועבות האלה עשה, ועשה בתי זונות רחמנא ליצלן, להחטיא את הרבים.

ובעיקר הדין שנסתפקת, אם מחויבים להוכיחו.

...ולדעתי גם כן אין ברור שלא יציית ואף על פי שחטא - ישראל הוא !

אם יוכיחנו בדברים רכים אולי יתעורר בו ניצוץ ישראל שיש בו וישוב מדרכו הרעה ! הגם שהדבר קשה, כי כבר החטיא הרבים ואין מספיקין בידו לעשות תשובה, אולי זכות הרבים שמכאן ולהבא שלא יחטאו עוד יעמוד שישוב. ובפרט אם יתרו בו רבים שירדפוהו אפשר שישוב מיראה:

לדעת האבני נזר יכולתנו לדעת את העתיד - מוגבלת. ולכן, אנו נוכיחנו מתוך תקווה שבזמן מן הזמנים ישאו הדברים פרי.

אם האדם הוא שוגג, אז מערכת השיקולים שלנו כלפיו היא הגיונית, ומוטב שיהיו שוגגין וכו'.

אם האדם הוא מזיד, ישנם שיקולים מעבר להגיון הפשוט שלנו, ואז יקרה אחת משתיים: או שאי פעם יחזור בו או שיגרם לו "הלעיטהו לרשע וימות" שכנראה גם זה טוב לו לרשע.

בעל "העיטור" כותב³⁴ שהעובר על דבר המפורש בתורה יש למחות בו ואין אנו אומרים מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין.

31 יש לומר שהיראים יעמיד את דברי הגמרא בימות: "כשם שמצווה לומר..." דווקא בשוגגין.

32 היראים ממשיך ושואל שהרי מהגמרא בשבת נה. משמע שאם ידוע שלא ישמעו אין להוכיח ? עונה היראים: אם ידוע שלא ישמעו אין נענשים אם לא הוכיחו, אך מצוות עשה של "הוכח תוכיח" עדיין קיימת.

33 חלק יורה דעה סימן תסא. הבאתי את אות ח'.

34 ספר "העיטור" עשרת הדיברות - הלכות יום טוב דף קמז טור א

אלא הנח להן לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין...

לא שנא בדרבנן ולא שנא בדאורייתא דהא תוספת עינוי יום הכפורים דאורייתא ואכלי ושתי עד חשיכה ולא אמרינן להו ולא מידי

לכאורה, כוונתו שאין מתחשבים בתוצאות התוכחה, וכפי שסובר ספר יראים. אמנם, משנה ברורה³⁵ מפרש ש"העיסור" מתכוון שבדבר המפורש בתורה ברור שהם מזידים שהרי כולם יודעים את הכתוב בתורה. ואין כוונת "העיסור" לומר שאין מתחשבים בתוצאת התוכחה³⁶. בנוסף, יש להעיר בסוגיה זו שיש הסוברים בזמננו שאין לדון את הנראה מזיד - כמזיד.

כך כתב הרב קוק באגרות ראי"ה:³⁷

שלום וברכה מקודש, לכבוד ידידי וחביבי הרב הנכבד בתורה ויראת ד' אמתית מורנו הרב דובער מילשטיין שליט"א.

זה לי ימים רבים אשר לשמחת לבבי הגיעני מכתב כבוד תורתו. שמחתי לראות דבריו היקרים לי כחק אוהבים נאמנים, אבל נעצבתי גם כן הרבה מצערן של ידידי על דבר בניו, וזה כמה שהנני מבקש לכתב לו כבקשתו, וטרדותי ימנעוני, עד אשר נדחקתי כעת על זמן קצר לכתב מעט.

כן, ידידי, הנני מבין הרבה את דאבון לבבו, אבל אם יחשוב כבוד תורתו כרב המון הלומדים, שראוי בזמן הזה לעזוב להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי התורה והאמונה על-ידי זרם הזמן הסוער, הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ד' הפץ בה. כשם שכתב תוספות³⁸, שיש סברא לומר דלא יפסל חשוד על העריות לעדות משום דחשיב כמו אונס, משום דייצרו תוקפו,

וכהאי גוונא שכתב כן תוס' גיטין מ"א ע"ב ד"ה כופין, שכיון שהשפחה משדלתם לזנות חשיבי כאונסין, כן היא ה"שפחה בישא" של זרם הזמן, שנתנו לה מן השמים שליטה טרם שתכלה לגמרי ותנדף כעשן, שהיא משדלת בכל כשפיה הרבים את בנינו הצעירים לזנות אחריה. הם אנוסים גמורים וחלילה לנו לדון אונס כרצון.

ומסתברא, דוקא בדאורייתא כגון תוספת עינני של יום הכפורים, אבל מידי דאורייתא ולא מדרשא - לא!

35 סימן תרח אות ו.

36 כך אומר הרשב"א ביצה ל ע"א ד"ה "דקא אכלי ושתי".

37 כך א סימן קלח.

38 סנהדרין כו ע"ב ד"ה "החשוד".

דברים דומים כתב בשו"ת בנין ציון החדשות³⁹ ובשו"ת מלמד להועיל⁴⁰. וכן כתב בשו"ת יביע אומר⁴¹ והביא אחרונים רבים הסוברים כך.

ו. האם יש בזמננו ציבור או יחידים שאנו פטורים מלהוכיחם?

כתב בביאור הלכה⁴²:

מוחזין בידם - עיין בברכי יוסף שמצדד לומר בזה דבר חדש:...

החובה להוכיח עוברי עבירה היא רק כשידינו תקיפה על העוברים למחות בהם בחזקת היד אבל כשאין בידינו כח להפרישם, אין מחויב להוכיחם כיון שידוע שלא יקבלום.

לפי דעה זו של ברכי יוסף, במקרים רבים אין כיום מצוות תוכחה.

אמנם ביאור הלכה ממשיך:

אכן מדברי הסמ"ק המובא במגן אברהם משמע שבמקרה זה, אף שאין נתפס בחטאם, מכל מקום יש עליו חיוב מצד מצוות עשה של תוכחה.

בנוסף, לפי האמור לעיל, עוברי עבירה בזמננו, אין אנו מגדירים אותם כמזיד, אלא מתייחסים אליהם באופן אחר. מכיוון שכך, משתנים גדרי התוכחה ואין אנו מחפשים את חוזק היד והחזרה בתשובה מיידית, אלא את יכולתנו להשפיע ולגרום לאפשרות של שינוי פנימי. שינויים פנימיים אלו קורים לעתים מזומנות ולכן ברור שיש מצוות תוכחה גם כלפי אנשים הרחוקים מתורה ומצוות שאין אפשרות להחזירם למוטב בחזקת היד.

ז. האם מוכיח חוטא יכול להוכיח?

39 סימן כג.

40 אורח חיים סימן כט.

41 חלק ז אורח חיים סימן טו אות ג.

דעות אלו ייתכן שהן בניגוד לדברי הביאור הלכה סימן תרח ד"ה "אבל אם":
ודע שמסתבר שאלו הפורקי עול לגמרי, כגון מחלל שבת בפרהסיא או אוכל נבלות להכעיס, כבר יצא מכלל "עמיתך" ואינו מחייב להוכיחו, וכן נאמר בתנא דבי אליהו רבה (איש שלום) פרשה יח:
הוכח תוכיח את עמיתך, שעמך במצוות אתה מוכיח, ואי אתה מוכיח לרשע ששונאך, שנאמר יוסר לץ לוקח לו קלון

42 סימן תרח ד"ה "מוחזין בידם". בשינויי לשון להבנת העניין.

כתב בשבלי הלקט⁴³ שהחובה להוכיח היא דווקא במצוות שהמוכיח מקיים אותן אך במצוות שהמוכיח אינו מקיים – אין לו להוכיח אחרים⁴⁴.

אמנם נראה שאין זה פטור מהמצווה אלא שקול דעת שדבריו לא ישמעו מכיוון שאנשים לא יקבלו מהחוטא תוכחה. ודאי שאם ההערכה היא שדבריו יתקבלו – יש לו להוכיח, אף אם הוא חוטא בדבר⁴⁵.

ח. האם מצווה להוכיח גם כשיש הפסד ממון?

כתב אגרות משה⁴⁶ שאף לרמב"ם הפוסק שחיוב תוכחה הוא עד כדי הכאה, במקום הפסד ממון אינו חייב להוכיח⁴⁷.

43 דיני תוכחות.

44 המקור בבא בתרא ס ע"א. קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים. וכן בבא בתרא טו ע"א: אומר לו טול קיסם...אומר לו טול קורה...

45 דוגמה לדבר:

פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) דברים פרשת דברים דף א עמוד ב: ויהי בארבעים שנה. מלמד שלא הוכיחן אלא סמוך למיתה

וכן אתה מוצא ביעקב אבינו שלא הוכיח לבניו אלא סמוך למיתה.

תנו רבנן מפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו וכדי שלא יהא רואהו חבירו ומתבייש ממנו ושלא יהא בלבו עליו כלום. וכדי שיפרש ממנו בשלום שהתוכחה מביאה לידי שלום שנאמר (בראשית כא) והוכיח אברהם את אבימלך [וגו'] ויכרתו שניהם ברית.

וכן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתתו שנאמר (יהושע כד) ויאמר יהושע אל כל העם עדים אתם בכס. וכן שמואל אומר (ש"א יב) הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו.

ודאי שדברי הפסיקתא אינם פסק הלכה שאסור להוכיח אלא סמוך למיתה, אלא כוונתם שהתוכחה מתקבלת יותר סמוך למיתה.

46 חלק ה אורח חיים תשובה יג.

47 ראייתו מדברי הגמרא: ברכות דף נד ע"א:

"ובכל נפשך" – אפילו הוא נוטל את נפשך, "ובכל מאדך" – בכל ממוןך.

הכאה אינה מוזכרת, ומכאן שחמורה פחות מממון. וכן כתב במחצית השקל סימן תרח אות ג. יש להעיר שסוגייה זו שייכת לשאלה כמה כסף אדם צריך להוציא כדי לקיים מצוות עשה, וייתכן שכאן זה יותר ממצוות עשה. ועיין בבא קמא ט ע"ב ליתבי כוליה ביתיה, תוספות ד"ה "אילימא" ורא"ש שם. וכן בבא בתרא ג ע"ב "דירתיה דאינשי לא מוזבני אינשי". ועיין אהבת חסד חלק ב פרק תשעה עשר אות ד. ועיין ציץ אליעזר חלק ט סימן א דיני מעשר כספים ואפשר לדון לכאן.

ט. חשיבות קבלת התוכחה

אומרת הגמרא: 48

תניא, רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם – יאהב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם – נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באין לעולם, ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר⁴⁹ "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב".

וכן נאמר בגמרא⁵⁰:

אמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: אם תלמיד חכם נוקם ונוטר כנחש הוא – חגריהו על מתניך, אם עם הארץ הוא חסיד – אל תדור בשכונתו.

אמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: לעולם ידור אדם במקום רבו, שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלמה את בת פרעה⁵¹

ובמורה נבוכים⁵²

וכן מכלל כוונות התורה, ... ושיהיה אדם נשמע לחבריו, ושלא יהיה קשה בלתי נשמע לחבריו, אך יהיה עושה רצון חבריו, ועונה אותם ונשמע אליהם לחפצם ושב אל רצונם, כבר ידעת מצוותו יתעלה: "ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד"⁵³, "הסכת ושמע ישראל"⁵⁴, "אם תאבו ושמעתם"⁵⁵, ונאמר במי שנשמע לקבל מה שצריך לקבלו, "ושמענו ועשינו"⁵⁶, ונאמר בו על צד המשל: "משכני אחריו נרוצה"⁵⁷.

48 תמיד כח ע"א.

49 משלי כד כה.

50 שבת סג ע"א.

51 ברכות ח ע"א.

52 חלק ג פרק לג.

53 דברים י ט"ז.

54 דברים כז ט.

55 ישעיהו א יט.

56 דברים ה כד.

57 שיר השירים א ד.

רואים אנו עד כמה חשוב לאדם לסגל לעצמו את היכולת לקבל תוכחה מהשני. וכפי שנאמר על רבי עקיבא שאהב את רבי יוחנן בן נורי שהוכיח אותו וגרם לו ללקות⁵⁸.
לכן, טוב לאדם לגור במקום רבו, שיוכל רבו להוכיחו אם טועה הוא בדבר מה. ואם רבו "מלקהו" – טוב הדבר !!

תכונה זו של קבלת התוכחה, ככל שהיא חשובה הרי היא קשה ביותר. טבע האדם לדחות את התוכחות, ולנסות לשבר את המראה המוצבת מול פניו! לדוגמה: שאול, שהיה מלך צדיק, ניסה להרוג את יונתן כשיונתן הוכיחו⁵⁹. המלך אסא, שם את חנני הרואה ביסורין, כשחנני הוכיחו⁶⁰. המלך יואש, הרג את זכריהו בן יהוידע הכהן כשהאחרון הוכיחו⁶¹. מיוחד הוא דוד, שלאחר התוכחה הקשה של נתן הנביא, אומר דוד⁶²: "חטאתי לה' " קבלת התוכחה מאפשרת לאדם לתקן את מעשיו וליישר את דרכיו, ואדרבה, כמה עשוק הוא האדם שאינו מסוגל לקבל תוכחה. לכן, חובה על האדם לסגל לעצמו את היכולות הן לקבל תוכחה, והן להוכיח לזולתו. אמנם, כפי שראינו, במהלך הדורות משתנים הדגשים ודרכי התוכחה, אך עצם החיוב הנובע מחזקה של הערכות ההדדית בישראל נשאר כשהיה. נדמה לומר שבתהליך חזרתנו לארצנו חוזרת ביתר תוקף הערכות ההדדית⁶³. ערכות זו, הן לפרט והן לכלל, היא הגילוי של אהבת החינם הנדרשת לבניין בית המקדש.

58 ערכין טז ע"ב.

59 שמואל א כ.

60 דברי הימים ב טז.

61 דברי הימים ב כד.

62 שמואל ב יב.

63 עיין סנהדרין מג ע"ב.